

POTOCZNE ROZMOWY OSÓB W WIEKU SENIORALNYM A STEREOTYPIZACJA STAROŚCI I STARZENIA SIĘ

„Wobec tak drastycznych zmian zachodzących w rozkładzie wieku społeczeństwa, jest bardziej istotne niż kiedykolwiek, żebyśmy poznali naturę procesu starzenia się, jak również szczególne zdolności i potrzeby ludzi w podeszłym [starszym, senioralnym – przyp. P.P.] wieku” (Zimbardo 1999: 211).

Wstęp

Wszystkie żywe istoty podlegają procesowi starzenia się, który jest nieuchronnym i nieodwracalnym zjawiskiem, definiowanym jako: „[zespół – przyp. P.P.] postępujących, regresywnych i nieodwracalnych zmian w tkankach i narządach organizmu, zdeterminowanych przez czynniki genetyczne i modyfikowanych przez współistniejące choroby, styl życia i czynniki środowiskowe” (Laskowska-Szcześniak, Kozak-Szopek 2013: 288).

Na podstawie powyższej definicji można wskazać dwie płaszczyzny funkcjonowania człowieka, na poziomie których dochodzi do głównych jakościowych przemian w cyklu starzenia się jednostki – to płaszczyzna biologiczna, psychologiczna oraz społeczna. Ostatnia z nich jest jednym z przedmiotów zainteresowań podjętych w niniejszym artykule. Społeczny wymiar starzenia się z jednej strony należy rozpatrywać jako wyzwanie w kontekście konieczności adaptacji starzejącego się człowieka do nowego układu ról społecznych, z drugiej zaś – jako wyzwanie dla środowiska, które, wykazując niejednokrotnie postawę wykluczenia wobec osób w wieku senioralnym, nie potrafi mu sprostać.

Celem niniejszego artykułu jest opisanie tematyki rozmów prowadzonych przez osoby w wieku senioralnym w kontekście utrwalonych stereotypów dotyczących starości i starzenia się. Stereotypizacja, częstokroć negatywna, a w konsekwencji marginalizacja i stygmatyzacja, prowadzą do społecznego wykluczenia seniorów i tworzą bariery w komunikacji międzypokoleniowej, uniemożliwiając efektywny i satysfakcjonujący przebieg dla każdego jej uczestnika. Wyniki analiz opierających się na skonfrontowaniu tematyki rozmów seniorów ze stereotypowym obrazem starzenia się pomogą w rewizji utrwalonego w społecznej percepcji obrazu seniora.

Podstawą analiz jest materiał badawczy gromadzony na potrzeby rozprawy doktorskiej, będącej studium pragmalingwistycznym poświęconym rozmowom osób w wieku senioralnym¹.

Współczesne przemiany demograficzne. Użyteczność przedstawianych badań

Badania skoncentrowane wokół tematyki senioralnej urastają do rangi poznawczego wyzwania XXI wieku. Współcześnie zwiększa się bowiem odsetek osób w wieku senioralnym w populacji. Jest to związane z jednej strony z niskim przyrostem naturalnym, z drugiej – ze zwiększającą się średnią długości życia, wynikającą m.in. z technologicznego postępu w medycynie. Powołując się na dane opublikowane na stronach rządowych, można wskazać, iż w 2023 r. liczba ludności w naszym kraju wyniosła 37,6 milionów, z czego ponad 26% (blisko 9,9 milionów) stanowiły osoby w wieku 60 lat i więcej. Rok wcześniej liczba seniorów była niższa o blisko 100 tysięcy (*Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za 2023 r. ...*).

Opisana w powyższym akapicie sytuacja wymusza na naszym społeczeństwie konieczność pochylenia się nad potrzebami seniorów. Zapewnienie im odpowiedniego wsparcia dotyczy nie tylko pomocy instytucjonalnej polegającej na zakładaniu placówek opiekuńczych i kulturalno-oświatowych, ale także prowadzenia badań gerontolingwistycznych skoncentrowanych na poznawaniu ich kompetencji oraz sprawności językowych, komunikacyjnych i poznawczych.

Zbadanie specyfiki komunikacji między seniorami stanowi główną drogę mogącą przybliżyć nas, młodszych metrykalnie partnerów komunikacyjnych, do zwiększenia skuteczności porozumiewania się z najstarszymi dorosłymi. Jak wskazało w 2012 r. Amerykańskie Towarzystwo Gerontologiczne (*The Gerontological Society of America*), drogą do wypracowania efektywnych metod komunikowania się z seniorami jest rozpoznanie stereotypów na temat tej grupy społecznej (Rzadkiewicz, Łazarewicz 2018: 189). To może przybliżyć nas, współuczestniczących w komunikacji międzypokoleniowej, do rozpoznania potrzeb i oczekiwań (społecznych, kulturowych czy komunikacyjnych) osób w wieku senioralnym oraz optymalizacji naszego partnerstwa konwersacyjnego.

Stereotypizacja starości i starzenia się. Ageizm

Nakreślone wcześniej współczesne realia demograficzne naznaczone są coraz intensywniejszym procesem starzenia się naszego społeczeństwa. Jak pisze Jacek Łukasiewicz, „liczby zaczynają mówić same za siebie. To sprawia, że coraz

¹ *Rozmowy osób w wieku senioralnym – studium pragmalingwistyczne* to tytuł rozprawy doktorskiej przygotowywanej przez Autorkę.

częściej przyglądamy się postawom, jakie wywołują ludzie starsi” (Łukasiewicz, Kowalski 2021: 13). Te, społecznie utrwalone, postawy często nie wynikają z pozytywnego nastawienia do osób w wieku senioralnym – przeciwnie, ujawniają się pod postacią negatywnej stereotypizacji.

Stereotypem nazywamy potoczne wyobrażenie, które w językoznawstwie uznawane jest za nieodłączne od istoty języka naturalnego. Zdaniem Jerzego Bartmińskiego, „nie ma ucieczki od stereotypów” (Bartmiński 2007: 106). Opierają się one między innymi na podmiotowej kategoryzacji zjawisk oraz konwencji. Zawarty w zjawisku stereotypizacji model świata nie stanowi odbicia rzeczywistości, a jej interpretację oraz projekcję, które wzbogacone są pierwiastkami aksjologicznymi oraz afektywnymi (Bartmiński, Panasiuk 2001: 373). Nie zawsze mają one negatywne konotacje. W naszej kulturze występują również pozytywne stereotypy. Ta waloryzująca dwoistość odnosi się także do potocznego, społecznego postrzegania starości i starzenia się. Nadal przeważa jednak pejoratywna stereotypizacja, co potwierdziły badania Krystyny Nikołajczuk, polegające na analizie polskich związków frazeologicznych (Nikołajczuk 2013: 162–173). Negatywne stereotypy wynikają z utrwalonego w naszej kulturze przekonania, że wraz z procesem starzenia się w organizmie zachodzą znaczne degeneracyjne zmiany prowadzące do ograniczenia funkcjonowania osób w wieku senioralnym (m.in. w aspekcie poznawczym, intelektualnym). To przeświadczenie odbija się w społecznym postrzeganiu seniorów i przyczynia się do wyróżniania kilku modeli osobowych człowieka starszego (Kaczorowska-Bray, Milewski, Michalik 2020: 33), m.in.:

- senior jako ktoś słaby,
- senior jako osoba bezbronna,
- senior jako człowiek osamotniony,
- senior jako ktoś niezaangażowany społecznie.

Jak już podkreślono, zdecydowanie rzadziej spotykamy się z życzliwym nastawieniem do starości. Seniorzy bywają postrzegani jako grupa cechująca się dojrzałością i mądrością życiową, posiadająca dużo wolnego czasu, wykazująca zdolność do pełnienia roli ciepłych, kochających opiekunów dzieci i wnucząt². Niemniej jednak to właśnie wspomniane wcześniej negatywne skojarzenia są tymi, które dominują w społecznym i potocznym dyskursie o starości i starzeniu się, co zauważają współcześni badacze, m.in. Małgorzata Marcjanik (2014: 16).

Waloryzacja starości i starzenia się jako negatywnego zjawiska stanowi źródło marginalizacji i stygmatyzacji opisywanej grupy społecznej. Jak zauważa Emilia

---

² Te pozytywne przymioty starości wymieniane są np. w badaniach Małgorzaty Potent-Ambroziewicz prowadzonych wśród młodzieży licealnej (2013). Obraz seniora wpływający z badań autorki jest w dominującym stopniu negatywny (na podstawie wypełnianych przez młodzież anonimowych ankiet). Wymieniane przez młodych ludzi pozytywne cechy starości i starzenia się pojawiają się w nieanonimowych wypracowaniach. Wątek pozytywnej waloryzacji starości pojawia się również np. w artykule Emilii Kramkowskiej (2022: 17–18).

Kramkowska (2022: 27), „to co nieznanne budzi niechęć czy lęk, stąd też tak ważne jest poznanie”, dlatego też bez badań skoncentrowanych na tematyce senioralnej (na płaszczyźnie dziedzin psychologicznych, pedagogicznych czy lingwistycznych) nie ma szansy na zmianę stanu dominacji uprzedzeń wobec starości i starzenia się. Wspomniane zjawiska objawiają się – w aspekcie społecznym – ekskludowaniem osób w wieku senioralnym i sytuowaniem ich w roli zarówno indywidualnego, jak i zbiorowego problemu, a w aspekcie komunikacyjnym i interakcyjnym – dyskursem³ wykluczenia.

Jak wskazuje Mariola Świdarska (2015: 46), jednym z powodów społecznej dyskryminacji osób w wieku senioralnym jest wszechobecny kult młodości, który skłania do postrzegania seniorów jako nie w pełni sprawnych, niedołączonych czy nieproduktywnych. Takie podejście stanowi poznawczy, ideologiczny fundament funkcjonującego w naszym społeczeństwie dyskursu naznaczonego marginalizującą postawą wobec osób w wieku senioralnym. Bożena Witosz (2010: 14) pisze, że retoryka wykluczenia nacechowana jest ideologicznie, aksjologicznie oraz oceniająco, a wygłaszające ją grupy społeczne wyrażają za jej pośrednictwem wyższość nad inną zbiorowością i chęć do jej zdominowania.

Dyskurs pomijania grupy w wieku senioralnym wpisuje się w charakterystykę zjawiska zwanego ageizmem. Pojęcie *ageizm* (ang. ‘ageism’) stworzył Robert Butler, amerykański psychiatra i gerontolog, piastujący niegdyś stanowisko prezesa amerykańskiego Narodowego Instytutu ds. Starości i Starzenia się. Według badacza to „proces systematycznego tworzenia stereotypów i dyskryminowania ludzi z powodu tego, iż są starzy” (za: Szukalski 2009: 61). Jak zaznacza Piotr Szukalski, polski demograf i gerontolog, podstawą tej dyskryminacji jest wyłącznie metrykalny wiek człowieka, z wyłączeniem rozpatrywania takich aspektów, jak indywidualna sprawność psychiczna, kondycja czy osobnicze zdolności danej osoby w wieku senioralnym (Szukalski 2015: 13). Z biegiem czasu podejmowano kolejne próby zredefiniowania terminu *ageizm*. Rozszerzano jego zakres znaczeniowy, określając nim wszelkie przejawy dyskryminacji jakiegokolwiek grupy społecznej ze względu na wiek (Kaczorowska-Bray, Milewski, Michalik 2020: 30).

Według Szukalskiego ageizm ujawniany wobec osób w wieku senioralnym może przybierać wiele form (Szukalski 2009: 64–65). Wśród nich znajdują się:

- lekceważenie – traktowanie opinii i potrzeb seniorów jako mało ważnych;
- nadopiekuńczość – skłonność do wyręczania osoby starszej;
- protekcyjność – tendencja do traktowania osoby w wieku senioralnym jako człowieka nieporadnego, niezdolnego do funkcjonowania bez wsparcia instytucjonalnego czy też indywidualnego;

³ Za Anną Duszak, definiując dyskurs jako „całość danego aktu komunikacji [...]. Werbalizację [...] i czynniki pozajęzykowe, które jej towarzyszą” (Duszak 1988: 19).

- zaniedbanie – świadome lub nieświadome pomijanie istotnych potrzeb osób starszych;
- segregacja – izolacja społeczna mogąca wyzwolić poczucie osamotnienia oraz apatię.

Wspomniana wyżej protekcyjność może przyjmować formę werbalną i występować pod postacią tzw. wtórnego baby talk (znanego również jako elderspeak), czyli specyficznego stylu komunikacyjnego niejednokrotnie nadużywanego przez ludzi młodych w interakcjach z seniorami, przypominającego paternalistyczny sposób komunikacji np. między rodzicami a małym dzieckiem. Cechuje się przesadną intonacją, podwyższonym głosem, spowolnionym tempem mowy, wzbogacaniem wypowiedzi zdrobnieniami i spieszzeniami, nieskomplikowaną składnią, a także ograniczonym zasobem słownictwa (Milewski, Kaczorowska-Bray 2018: 154). Ze względu na te strukturalne i intonacyjne cechy uproszczonych komunikatów wtórne baby talk bywa także określane mianem języka zdegradowanego lub rejestru uproszczonego. Kolejna cecha tego stylu komunikacyjnego dotyczy specyfiki tematycznej wypowiedzi formułowanych wobec senioralnego odbiorcy. Jak wskazują badacze, rozmówcy stosujący rejestr uproszczony dysponują ograniczonym zasobem tematów, które wykorzystują w interakcjach z najstarszymi dorosłymi (tamże: 86). Partnerzy komunikacyjni, dysponując ograniczonym zestawem możliwych tematycznych płaszczyzn konwersacji, skupiają się głównie na przeszłości. Odrzucają tematy, które rzekomo mają być mało ciekawe, zbyt nowoczesne lub skomplikowane dla seniora, wykazującego domniemane, niepełne kompetencje poznawcze i kulturowe.

Mechanizm wykluczania osób starszych rozpoczyna się od ekskluzji prowadzącej do negatywnej stereotypizacji. Ta z kolei skutkuje marginalizacją i stygmatyzacją, co wzmacnia zjawisko ageizmu. W rezultacie powstaje dyskurs wykluczenia, utrwalający społeczne uprzedzenia wobec seniorów.

Grupa badanych

Seniorzy stanowiący grupę badanych to osoby, które mają 60 lat i więcej. Publikacje Światowej Organizacji Zdrowia (WHO), a także polskie akty prawne, np. Ustawa z dnia 11 września 2015 r. o osobach starszych, wskazują, że to właśnie po 60. roku życia wkracza się w wiek senioralny. Należy wspomnieć, że periodyzacje starości bywają różne. Odmienna granica wieku senioralnego jest wskazywana choćby przez Organizację Narodów Zjednoczonych, dla której równoznaczne z początkiem starości jest osiągnięcie wieku 65 lat. Starzenie się to złożony i silnie zindywidualizowany proces, na który wpływają m.in. osobnicze, biologiczne i psychiczne zasoby jednostki.

W niniejszym artykule przyjmuję definicję *seniora* przyjętą przez WHO. Badania naukowe, w trakcie których gromadzę materiał językowy do prac analitycznych,

odbywają się w placówkach na terenie Łodzi, Piotrkowa Trybunalskiego i okolic. To Centra Zdrowego i Aktywnego Seniora, Dzielnicowe Centra Aktywnego Seniora, Kluby Seniora i Klub Nauczyciela. Warunkiem zapisania się na zajęcia w wymienionych placówkach jest osiągnięcie wieku 60 lat. Ten fakt zadecydował o ustalonej przeze mnie definicji seniora i przyjętej periodyzacji.

Osoby tworzące grupę badanych to seniorzy cechujący się zróżnicowanym poziomem wykształcenia. Zdecydowana większość to kobiety. Znajdują się tu osoby, które starzeją się w sposób fizjologiczny – utożsamiam go z dwoma torami starzenia się: zdrowym, a także zwykłym, cechującym się łagodną patologią, np. w związku z obecnością chorób przewlekłych (Marchewka, Dąbrowski, Żołądź 2012: 3–5). Seniorzy nie wykazują objawów występujących w przebiegu chorób neurodegeneracyjnych (chorób demencyjnych, takich jak np. choroba Alzheimera lub Parkinsona). Ponadto w historii chorobowej badanych nie wskazuje się na występowanie epizodów neurologicznych, takich jak np. udary. W materiale językowym odnotowano przykłady, które mogą świadczyć o niedosłuchu starszym rozmówców, natomiast nie przeprowadzono w grupie badań audiologicznych.

Materiał badawczy

Podjęte analizy tematycznej płaszczyzny rozmów prowadzonych przez osoby w wieku senioralnym opierają się na materiale gromadzonym na potrzeby rozprawy doktorskiej. Materiał ten został zebrany w trakcie wizyt we wcześniej wymienionych placówkach organizujących seniorom wolny czas.

Założono, że grupa badanych ma składać się z osób starzejących się w sposób niechorobowy, dlatego pierwszym etapem przyjętej procedury była weryfikacja stanu poznawczego seniorów. Wykorzystano w tym celu przesiewowe narzędzie stosowane w gerontologopedycznej diagnozie – *Mini-Mental State Examination* (MMSE). W trakcie krótkiego wywiadu sprawdzano również, czy dany uczestnik zajęć nie ma za sobą epizodów neurologicznych. Następnie nagrywano i obserwowano przebieg zajęć, w których uczestniczyli seniorzy. Po przekształceniu nagrań z postaci dźwiękowej do formy tekstowej, ich anonimizacji oraz uporządkowaniu transkrypcji nagrania zostały trwale usunięte.

Tematyka rozmów seniorów a stereotypy na temat starości i starzenia się

Tematyka rozmów osób w wieku senioralnym została zestawiona z utrwalonymi w społeczeństwie stereotypami na temat starości i starzenia się. Wyodrębnione stereotypy (por. cytowane prace Szukalskiego i Marcjanik) zsyntetyzowano do postaci zwięzłych wypowiedzi. Skonfrontowano je z charakterystyką tematyczną zgromadzonych rozmów osób w wieku senioralnym.

Seniorzy żyją przeszłością

Jak wspomniano wcześniej, rozmówcy seniorów odrzucają część możliwych tematów konwersacyjnych. Powszechne jest przeświadczenie, zgodnie z którym najtrafniejszą płaszczyzną tematyczną interakcji z osobą w starszym wieku są zagadnienia skoncentrowane wokół przeszłości.

Jak wykazuje zgromadzony materiał badawczy, rzeczywiście w trakcie potocznych, swobodnych rozmów prowadzonych w gronie osób w wieku senioralnym pojawiają się tematy retrospektywne. Zjawisko to można wyjaśnić, odwołując się do specyfiki fizjologicznych zmian zachodzących wraz z wiekiem w obszarze zdolności poznawczych człowieka starzejącego się. Pamięć autobiograficzna – deklaratywna pamięć długotrwała magazynująca informacje o zdarzeniach, które miały miejsce dawno temu – cechuje się dużą pojemnością i wydolnością, zostaje najlepiej utrzymana. Dobrze zachowane zasoby „pamięci indywidualnej przeszłości” (Walczak, Wiśniewska 2011: 51) sprzyjają przyjmowaniu retrospektywnej perspektywy w procesie konstruowania linii tematycznej rozmowy. Podejmowane tematy przyjmowane przez seniorów dotyczyły między innymi ich wspomnień z dzieciństwa:

- [R1]: *Ja [...] bawiłam się, właśnie używałyśmy sztucznych pieniędzy, to były dwie rośliny, jedne pieniądze były zielone, a drugie były srebrne.*
- [R2]: *A my żeśmy się z Bašką bawiły, pamiętasz, krzeselko ustawiałyśmy.*
- Pojawiały się również wspomnienia z czasów szkolnych:
- *A propo [à propos – przyp. P.P.] „nadrobić”, to mieliśmy takiego kierownika szkoły podstawowej, matematyki uczył. I muzyki. Bo grał na skrzypcach i jak do niego ktoś poszedł, żeby ocenę poprawić, to mówił...*

Wbrew pozorom na tle całego zgromadzonego materiału wspomnieniowość nie okazała się jedyną tendencją charakteryzującą proces budowania tematów w rozmowach potocznych. Mimo częstego przyjmowania retrospektywnej perspektywy w trakcie tworzenia linii tematycznej, seniorzy ujawniają również zainteresowanie tym, co „tu i teraz”, o czym świadczą omawiane poniżej przykłady.

Senior to osoba nienadążająca za współczesnym światem

Badane osoby w wieku senioralnym wykazywały zainteresowanie współczesną sytuacją społeczną oraz polityczną w kraju, m.in. trwającymi strajkami rolników spowodowanymi importem produktów rolno-spożywczych z Ukrainy:

- *Wczoraj oglądałam taki program publicystyczny i wypowiedali się, że rolnicy nic nie wskazują, dlatego że te kontenery z Ukrainy to są dla Holendrów, dla Niemców.*

Podejmowano również temat dotyczący sytuacji mediów publicznych po zmianie władzy w Polsce, która nastąpiła po wyborach parlamentarnych w 2023 r.:

- [R1]: *Śłuchajcie, widziałyście, co się wczoraj działo?*
- [R2]: *No w telewizji!*
- [R3]: *Co się nasłuchałam. Śłuchajcie, włączam Jedynekę, nie ma programu. Włączam... bo Info to nie oglądam, to jest prawda. Ja oglądam Polsat o godzinie 22:30, gdzie jest są całe wiadomości z całego świata i patrzę kurczę nie ma. I potem wchodzę na Facebooka i słucham, na TikToka, Boże...*
- [R2]: *Tak.*
- [R3]: *Co tam no...*
- [R4]: *Wszyscy poszli do telewizji i nic nie ugrali...*

Uwagę seniorów skupiały również współczesne zjawiska zachodzące w polszczyźnie. Komentowano na przykład zwiększającą się częstotliwość użyć feminatywów w przestrzeni publicznej. Ilustruje to poniższy fragment wymiany:

- [R1]: *W ogóle to ja jestem inżynierową.*
- [R2]: *Jesteś inżynierową czy inżynierem?*
- [R3]: *Nie jesteś inżynierem tylko jesteś teraz inżynierką!*
- [R4]: *Ta nowa mowa to naprawdę, nie pasuje.*

Podejmowano również zagadnienia dotyczące rozwojowych tendencji współczesnej polszczyzny. Niektórzy seniorzy nie orientują się, jaki zakres znaczeniowy ma słowo poddane pod dyskusję, lecz wykazują zainteresowanie słowami młodzieżowymi i sygnalizują chęć zaspokojenia swojej ciekawości. Rozmawiano na przykład o słowie *bambik*:

- [R1]: *Bambik. Bambik! Tak!*
- [R2]: *Co to jest bambik?*
- [R3]: *Co to znaczy?*
- [R1]: *No właśnie, jesteś do kitu. „Bambik”, „jesteś bambik”.*
- [R2]: *Takie sympatyczne...*

Seniorom trudno jest przyjmować nowości

To powszechny stereotyp definiujący seniora jako osobę konserwatywną, niezdolną do zaakceptowania cywilizacyjnych i technologicznych przemian zachodzących w społeczeństwie. Tematyka utrwalonych rozmów osób w wieku senioralnym świadczy jednak o tym, że osoby starsze są zainteresowane zdobyciami techniki choćby poprzez zaangażowanie w użytkowanie mediów społecznościowych. Taki obraz współczesnego seniora potwierdzają zachodnie badania, np. te przeprowadzone przez amerykański ośrodek The Paw Research Center (Kaczorowska-Bray, Milewski, Michalik 2020: 33). Wykazały one, że 70% seniorów posiadających konto na Facebooku sprawdza je codziennie. Osoby w wieku senioralnym korzystające z mediów społecznościowych są na nich tak samo aktywne jak grupa wiekowa 18–29 lat.

Seniorzy chętnie podejmowali temat porozumiewania się przez komunikatory internetowe:

- [R1]: *No to przez Facebook też możesz się porozumieć...*
  - [R2]: *Messengera.*
  - [R1]: *Przez Messengera też.*
  - [R3]: *Powiem wam, że zrobiłam się tak leniwa, że nie chce mi się komputera włączać i tylko w telefonie...*
- oraz dotyczący dostępnych form pakietów telefonicznych:
- [R1]: *Ale na kartę ty masz?*
  - [R2]: *Na kartę.*
  - [R1]: *Ja mam normalnie...*
  - [R2]: *Ja miałam kiedyś na abonament [...] i moje dziecko stwierdziło: „Mamo, przejdź tak jak ja na kartę”, bo ja już kiedyś słuchajcie...*
  - [R3]: *Ja jak miałam na kartę, to raz na dwa, trzy miesiące sobie doładowywałam.*

W rozmowach wyrażano również zainteresowanie dostępnymi markami smartfonów:

- [R1]: *Tylko telefonu nie mam najlepszego, bo to ten już, już nowsze są wersje.*
- [R2]: *Masz niezły no, już daj spokój.*
- [R1]: *Ale ten...*
- [R2]: *Ty masz taki jak ja?*
- [R1]: *Nie wiem, ja mam Samsung.*
- [R2]: *Ja też mam Samsung.*
- [R1]: *Galaxy 54. A już teraz jest...*
- [R2]: *Nie, ja mam większy...*

Seniorzy cechują się zniedołężnieniem, słabością i biernością

Inny stereotyp przedstawia osoby w wieku senioralnym jako jednostki słabe, pogrążone w marazmie, beczynności i cierpieniu. Seniorzy z grupy badanych uczęszczają na zajęcia w klubach, centrach seniora, dając wyraz swojej aktywności, ciekawości świata i już samo przyjęcie takiej postawy życiowej podważa wspomniany stereotyp. Obraz ten potwierdzają również poruszane przez seniorów tematy, takie jak wyjścia ze znajomymi np. na wycieczki lub okazjonalne bale:

- [R1]: *Byłyście na tych tańcach?*
- [R2]: *A jak! A jak! Ale przecież nie zadzwoniłaś, że będziesz szła z nami.*
- [R3]: *Powiedziałaś, że nie lubisz do klubu. Bo to był klub osiedlowy. Tak się trafiło...*

Czas wolny mija osobom w wieku senioralnym w sposób różnorodny, w tym na oglądaniu filmów i seriali na popularnych platformach streamingowych, np. w serwisie *Netflix*. Seniorzy podejmowali tematy produkcji udostępnionych na tej platformie:

- [R1]: *Nie mówimy o malowaniu.*
- [R2]: *O filmie.*
- [R3]: *Mówimy o filmie.*
- [R2]: *„Za późno”.*
- [R3]: *Aha.*
- [R3]: *Oglądałam na Netflixie, dobry film... „Nic na siłę”, można obejrzeć.*
- [R4]: *„Nic na siłę” oglądałam, dziewczyna przyjeżdża na wieś, tak?*

Zwracanie uwagi na wygląd zewnętrzny oraz zainteresowanie kosmetycznymi zabiegami upiększającymi podważa stereotyp seniora jako osoby zniedołężniałej i biernej, u której brak aktywności przejawia się również zaniedbywaniem higieny osobistej i dbałości o siebie. „Zaniedbany i niedbający o higienę” – to jeden z modeli osobowych człowieka w wieku senioralnym, który wymienia w swoich badaniach Małgorzata Potent-Ambroziewicz (2013: 189), odnosząc się do negatywnej waloryzacji starości i starzenia się. Seniorki chętnie podejmowały również rozmowy skupione wokół szerokiego kręgu zagadnień związanych z modą i urodą, np.:

- [R1]: *Ja miałam sobie zrobić paznokcie, bo ten, jak...*
- [R2]: *Hybryda Ci się kończy.*
- [R1]: *Tak. Co dorobiłam, no to jest dobre. A wszystkim pospadały.*
- [R3]: *Hybrydę robiłaś?*
- [R1]: *Tak. Ja robię tylko hybrydę. Bo ja robię nie dla lansu tylko dla wzmocnienia.*

Stereotypowemu zniedołężnieniu przeczą również rozmowy, w trakcie których seniorzy dają wyraz swojej samodzielności. Za dowód tejsze służą konwersacje zarówno o jeździe samochodem, o odbytych wycieczkach, jak i o problemach technicznych związanych z pojazdami, np.:

- [R1]: *Bo jeździsz samochodem.*
- [R2]: *Samochodem nie jeżdżę, bo mi zięć nie zrobił przeglądu, jak wróci będę miała przegląd, to mogę jeździć. Nie mam przeglądu w samochodzie. Bo jak miał zrobić przegląd to się rozchorował, a...*
- [R3]: *Jak ja byłam na przeglądzie, to to facet mi wjechał, ja nigdy na kanał nie wjeżdżam, bo się, mam stracha. Wjechał. Mało że jedna żarówka już była zzzz, ten, spaliła się, to zaraz druga przy nim.*

Podsumowanie

Spółeczny dyskurs oraz potoczny obraz starości i starzenia się są zdominowane przez negatywne stereotypy, deprecjonujące grupę społeczną tworzoną przez najstarszych dorosłych. Tylko zakwestionowanie utrwalonych poglądów oraz zaprzestanie traktowania seniorów w kategorii indywidualnego i społecznego problemu (Gutowska 2016: 76) otworzy drogę do odnalezienia skutecznych sposobów komunikacji między „nami” a „nimi”, między „młodymi” a „starszymi”.

To istotne wyzwanie współczesności ze względu na – niejednokrotnie podkreślany – znaczny przyrost liczby seniorów w naszej populacji.

Tematyka rozmów seniorów skoncentrowana wokół takich pól tematycznych, jak aktualna sytuacja gospodarcza i polityczna, moda i uroda, współczesne zjawiska językowe, nowe technologie czy media społecznościowe, podważa stereotyp osoby w wieku senioralnym jako biernej i zaniedbanej. Jedyne stereotyp, który został potwierdzony, dotyczy obrazu seniora jako osoby chętnie powracającej do przeszłości – badanych zajmują tematy retrospektywne, co ma swoje uzasadnienie w fizjologicznej charakterystyce zmian poznawczych zachodzących w trakcie starzenia się człowieka.

W analizie dotyczącej stereotypów osób starszych wyróżniono dwa główne podejścia: te, które potwierdzają powszechnie funkcjonujące przekonania, oraz te, które je podważają. Wśród stereotypów znajdujących potwierdzenie pojawia się przede wszystkim obraz seniora jako osoby żyjącej przeszłością. Tematyka przypisana temu ujęciu koncentruje się wokół wspomnień z dzieciństwa oraz czasów szkolnych, co wskazuje na narracyjne osadzenie osób starszych w przeszłości i marginalizowanie ich aktualnych doświadczeń. Jest to związane z poznawczymi zmianami zachodzącymi w procesie starzenia się. Z drugiej strony podważane są inne, silnie zakorzenione stereotypy. Jednym z nich jest przekonanie, że senior nie nadąga za współczesnym światem. W rzeczywistości osoby starsze angażują się w dyskusje dotyczące bieżącej sytuacji społeczno-politycznej, są świadome współczesnych zjawisk językowych i śledzą rozwój polszczyzny. Potrafią także korzystać z nowoczesnych technologii, takich jak komunikatory internetowe, telefony komórkowe czy różne marki smartfonów. Kolejny obalany stereotyp zakłada ograniczoną zdolność seniorów do przyswajania nowości. Tymczasem podejmowana przez nich tematyka obejmuje również nowe formy spędzania wolnego czasu – wyjścia ze znajomymi, okazjonalne bale oraz korzystanie z popularnych platform streamingowych. Również fałszywe okazuje się przekonanie, że osoby w wieku senioralnym cechuje zniedołężnienie, słabość i nieporadność. W praktyce wiele z nich interesuje się modą i urodą, wykazuje się samodzielnością i niezależnością, m.in. prowadząc samochód czy radząc sobie z problemami technicznymi związanymi z pojazdami.

W naszym języku stopniowo dają się zauważyć zmiany w postrzeganiu starości i starzenia się, które – w świetle zaprezentowanych analiz – są uprawnione i konieczne. Te semantyczne przeobrażenia odnotowane są np. w internetowym *Wielkim słowniku języka polskiego* PAN. Przedstawiona w nim łączliwość wyrazowa słowa *senior* wskazuje na trwający od niedawna proces łagodzenia negatywnych i deprecjonujących stereotypów na temat opisywanej grupy społecznej. Wymienione w słowniku przykładowe leksykalne połączenia z wyrazem *senior* to m.in. *aktywność, klub, bal, dom, dzień seniora, spotkanie seniorów*. Zarówno w *Słowniku języka polskiego* pod red. Witolda Doroszewskiego (1966), jak w *Słowniku języka polskiego* pod red. Mirosława Szymczaka (1999) takie

konotacje znaczeniowe nie zostały odnotowane. Podczas gdy internetowy słownik podaje połączenie znaczeniowe *dom seniora*, u Doroszewskiego odnaleźć można jedynie związek *dom starców* (Doroszewski 1966: 725), który, w porównaniu do tego pierwszego, jest wyraźnie wartościujący negatywnie.

Zmiany zachodzące w potocznej konceptualizacji pojęć *starość* czy *senior* z jednej strony są zauważalne, z drugiej – powolne i stopniowe. Stereotypy deprecjonujące grupę najstarszych dorosłych są silnie zakorzenione w językowym obrazie naszego świata i rzutują na niepowodzenia w zinstytucjonalizowanej komunikacji między pacjentami w wieku senioralnym a przedstawicielami personelu medycznego. Prowadzi to, jak pisze Janusz Barański, do „traktowania pacjenta w wieku podeszłym [starszym, senioralnym – przyp. P.P.] jako mniej pożądanego” (Kaczorowska-Bray, Milewski, Michalik 2020: 87, cyt. za: Barański 2012: 98).

Demograficzna przewaga seniorów każe zaprzestać spychania ich na społeczny margines. W potocznym, codziennym dyskursie w miejsce marginalizacji i stygmatyzacji uwarunkowanej negatywnymi stereotypami powinny pojawiać się „postawy aprobujące starość” (Czykier 2018: 182), otwierające drogę do efektywnego dialogu międzypokoleniowego oraz instytucjonalnego.

Bibliografia

- Anderson M., Perrin A., 2017, *Technology use among seniors*, „Pew Research Center”, <https://www.pewresearch.org/internet/2017/05/17/technology-use-among-seniors> [dostęp: 29.10.2024].
- Barański J., 2012, *Komunikowanie się z pacjentem w podeszłym wieku [w:] Porozumiewanie się pacjenta z lekarzem i jego rodziną. Wybrane zagadnienia*, red. A. Steciwko, J. Barański, Wrocław.
- Bartmiński J., 2007, *Czy możemy wyzwolić się ze stereotypów? Stereotypy a wzory kultury [w:] Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*, red. J. Bartmiński, Lublin.
- Bartmiński J., Panasiuk J., 2001, *Stereotypy językowe [w:] Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin.
- Czykier K., 2018, *Starość i ludzie starzy w percepcji młodzieży. Ciągłość i zmiana*, „Pedagogika Społeczna. Jakość życia w starości”, nr 3(69), s. 167–184.
- Doroszewski W. (red.), 1966, *Słownik języka polskiego*, Warszawa.
- Duszak A., 1988, *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Warszawa.
- Gutowska A., 2016, *Zaburzenia psychiczne w starości – perspektywa pedagoga [w:] Starość. Poznać, przeżyć, zrozumieć*, red. M. Halicka, J. Halicki, E. Kramkowska, Białystok.
- Informacja o sytuacji osób starszych w Polsce za 2023 r.*, <https://www.gov.pl/web/premier/konsultacje-publiczne-dokumentu-informacja-o-sytuacji-osob-starszych-w-polsce-za-rok-2023> [dostęp: 23.10.2024].
- Kaczorowska-Bray K., Milewski S., Michalik M., 2020, *Starość – jak ją widzi logopedia*, Gdańsk.
- Kramkowska E., 2022, „*Starość? Sama definicja? To jest skomplikowane...*” *Wokół rozumienia pojęcia starości przez przedstawicieli różnych pokoleń*, „Zeszyty Naukowe KUL”, 65, nr 3, s. 7–29.
- Laskowska-Szcześniak M., Kozak-Szkopek E., 2013, *Uwarunkowania pomyślnego starzenia*, „Forum Medycyny Rodzinnej”, t. 7, nr 6, s. 287–294.
- Łukasiewicz J., Kowalski W., 2021, *Postawy społeczne wobec osób starszych. Teoria i badania*, Lublin.

- Marchewka A., Dąbrowski Z., Żołądź J.A. (red.), 2012, *Fizjologia starzenia się*, Warszawa.
- Marcjanik M., 2014, *Językowy obraz osoby starej* [w:] *O sposobach mówienia o starości. Debata, analiza, przykłady*, red. B. Szatur-Jaworska, Warszawa.
- Milewski S., Kaczorowska-Bray K., 2018, *Starość – jak ją widzi logopedia* [w:] *Gerontologopedia*, red. S. Milewski, K. Kaczorowska-Bray, W. Tłokiński, Gdańsk.
- Nikołajczuk K., 2013, *Czy starość czy radość? Polska frazeologia oznaczająca starość przez pryzmat teorii pól*, „Język Polski”, R. XCII, z. 3, s. 162–173.
- Potent-Ambroziewicz M., 2013, *Starość w języku młodzieży współczesnej*, Lublin.
- Rzadkiewicz M., Łazarewicz M., 2018, *Komunikacja ze starszymi osobami w kontekście relacji społecznych* [w:] *Gerontologopedia*, red. S. Milewski, K. Kaczorowska-Bray, W. Tłokiński, Gdańsk.
- Szukalski P., 2009, *Ageizm – przejawy indywidualne i instytucjonalne* [w:] *Człowiek dorosły i starszy w sytuacji przemocy*, red. M. Halicka, J. Halicki, A. Sidorczyk, Białystok.
- Szukalski P., 2015, *Dyskryminacja ze względu na wiek jako bariera jakości życia seniorów* [w:] *Jakość życia ludzi starych – wybrane problemy*, red. A. Janiszewska, Łódź.
- Szymczak M. (red.), 1999, *Słownik języka polskiego*, Warszawa.
- Świdarska M., 2015, *Ageizm jako problem społeczny*, „Pedagogika Rodziny”, nr 5/4, s. 41–50.
- Ustawa z dnia 11 września 2015 r. o osobach starszych (Dz.U. 2015, poz. 1705), <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20150001705/T/D20151705L.pdf> [dostęp: 14.02.2024].
- Walczak A., Wiśniewska B., 2011, *Pamięć autobiograficzna*, „Psychiatria i Psychologia Kliniczna”, nr 11(1), s. 51–54.
- Wielki słownik języka polskiego PAN*, <https://wsjp.pl/> [dostęp: 30.10.2024].
- Witosz B., 2010, *O dyskursie wykluczenia i dyskursach wykluczonych z perspektywy lingwistycznej*, „Tekst i Dyskurs – Text und Diskurs”, z. 3, s. 9–25.
- Zimbardo P., Gerrig R., 1999, *Psychologia i życie*, tłum. E. Czerniawska i in., Warszawa.

The colloquial seniors' conversations and the stereotyping of old age and ageing

Abstract

The author, who is preparing a pragmalinguistic dissertation on the conversations of senior citizens, presents the topic of conversation of seniors, confronting it with the stereotypical images of old age and aging present in society. The article expresses the hope that the results of the research carried out within the framework of gerontolinguistics, being a response to the significant increase in the number of seniors observed nowadays in society, will contribute to the alleviation of manifestations of linguistic ageism, will gradually change the perception of seniors and, consequently, will make it possible to develop effective models of intergenerational communication.

Key words: seniors, colloquial conversations, stereotypes, gerontolinguistics, pragmalinguistics